

11 NUMIZMATIKA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Cílem kapitoly je seznámení s vývojem numizmatiky, tj. pomocné vědy historické, která zkoumáním vnějších a vnitřních vlastností mincí, v souvislosti s ostatními událostmi, hlavně s hospodářskými a sociálními jevy, osvětluje dějinný vývoj a dějinný úkol peněz. Pozornost je věnována jednak pojmu a definici numizmatiky, historickému vývoji numizmatického bádání, jednak mincovnictví českých zemí od jeho počátků v 10. století do současnosti s připomenutím širších střeoevropských i evropských souvislostí.

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly dokážete:

- definovat pojmy mincovní právo a regál horní;
  - získat základní vědomosti o měnovém a mincovním vývoji v rámci jednotlivých časových období (období měny denárové, grošové, tolarové a na ně navazující měny konvenční, rakouské a korunové);
  - mít přehled o českých mincovnách;
  - orientovat se v jednotlivých typech mincí a umět je přiřadit do konkrétní měny.
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

Prostudování kapitoly vám zabere přibližně 60 minut.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Numizmatika; mincovní právo; regál horní; denár; brakteát; pražský groš; tolar

---

11.1 Předmět bádání a dějiny disciplíny

Numizmatika zkoumá funkce a výrobní stránku platebních prostředků, sleduje vývoj měnových systémů a různých typů platidel od nejstarších dob do současnosti. Zaměřuje se na předmincovní typy platidel (plátno, kovy), mince, kreditní platidla (kreditní mince z obecného kovu, kreditní papírová platidla) a také početní peníze (žetony). Vývoj numizmatiky jako historického oboru byl ve svých začátcích spjat se sběratelstvím (estetickým, později uměleckohistorickým). Období 14. a 15. století přineslo zájem zejména o sbírání antických mincí, který se pak v 16. a 17. století rozšířil i na středověké mince, což vedlo k zakládání tzv. oficiálních sbírek (královský kabinet mincí v Paříži, Londýně aj.). Vědeckou disciplínou se numizmatika stala až na přelomu 18. a 19. století, kdy již nebyla chápána jen jako věda zabývající se mincemi, ale jako nauka o vývoji platebních prostředků a měnových systémů na pozadí ekonomického a společenského vývoje společnosti.

Začátky vývoje numizmatiky v českých zemích (cca od 14. stol.) jsou také spjaty se sběratelstvím mincí, které zesílilo v 16. a 17. století (např. pražské rudolfinské sbírky). Předmětem vědeckého zájmu se platidla stala od osvícenství. Autorem prvního výkladu o českém mincovnictví byl Antonín Taulow z Rosenthalu. Za zakladatele české numizmatiky bývá označován až Mikuláš Adaukt Voigt, autor díla „Beschreibung der Böhmischen Münzen“ (Prag 1771–1787). Rok vydání prvního svazku (1771) je pokládán za počátek české vědecké numizmatiky. Od roku 1784 se numizmatika objevuje v rámci přednášek z pomocných věd historických na pražských univerzitách. V 19. století se zájem o ni přesunul do muzeí, kde vznikají první numizmatické sbírky. Zakladateli moderního peněžně-historického pojetí české vědecké numizmatiky se stali Gustav Skalský a Emanuela Nohejlová-Prátová, kteří představili vlastní definice oboru a jeho základní funkce a metody.

11.2 Počátky mince v českých zemích a vývoj měny

Dějiny platidel jsou úzce spjaty s dějinami vývoje směny. Nejstarší formou směny byla výměna zboží za zboží (mušle, skot, koně, tkaniny, drahé kovy a další). První mince, které patrně vznikly normováním kousků drahého kovu, aby je nebylo třeba vážit, se objevily v evropském prostředí koncem 7. století př. n. l. v Malé Asii. Jejich užívání se postupně rozšířilo do Řecka a celé středomořské oblasti.

V průběhu staletí vznikaly a zanikaly různé měnové systémy. Do konce 19. století se měna definovala tzv. měnovým číslem, které určovalo, kolik mincí se vyrazí z určitého množství drahého kovu. Měna mohla být založena na oběhu jednoho kovu (monometalizmus) nebo na oběhu více kovů souběžně (bimetalizmus). V 17. století se v Evropě objevují první papírová kreditní platidla – bankovky.

Počátky mincovnictví v českých zemích souvisí s uplatněním mincovního regálu Přemyslovců (od poloviny 10. století). Mincovní právo bylo výhradním právem panovníka razit mince, které zahrnovalo také právo kontroly nad její jakostí, oběhem a exportem, a také importem cizí mince. Okolnosti emise mincí byly předepsány panovnickými mincovními řády (poprvé za Karla IV. latinsky, za Jiřího z Poděbrad česky), které obsahovaly

nejen údaje o střížích a zrně, ale také sankce za jejich porušování, například za falšování mince. S mincovním regálem úzce souvisel i regál horní, jehož podstatou bylo vlastnické právo panovníka k rudám v nitru země, které se uplatňovalo požadavkem na dávku z doložení.

První mincovny byly zřízeny v 10. století v Praze na Vyšehradě, v Malíně a na Libici. Koncem 13. století existovalo v českém státě přibližně 17 mincoven. V roce 1300 Václav II. soustředil veškerou ražbu do Kutné Hory, kde byl zřízen úřad nejvyššího mincmistra. Od roku 1528 fungovala také královská mincovna v Jáchymově. Nejstarší zmínky o mincovnách na Moravě a Opavsku pocházejí ze 13. století. Ve 14. století existovaly mincovny v Brně, Olomouci, Jihlavě a Znojmě. Ve Slezsku byly mincovny v rukou jednotlivých knížat a měst.

Mincovní řád Jiřího z Poděbrad, vyhlášený na českém sněmu 5. června 1469 (fragment)

„...Item, jakož někteří svévolně proti všemu právu nespravedlivě minci naši tepú a falšují, nám i všemu království k veliké škodě: takové všecky mince zapovědáme, aby brány nebyly. Pakli by kto usvědčen nebo popaden byl, ježto by takové peníze mezi lidmi vnášel, takový každý aby kázeň a pomstu trpěl, tak jakož na falešníka sluší. A zvláště zapovědáme i s radú naši, aby žádný mincí cizích, jakožto gerlických a orlíkuov v zemi naši nenes, ani za ně co kupoval, ani prodával; neb jest to nám i všemu království veliká a znamenitá škoda, by taková lehká mince cizí měla v našem království brána býti...“

Zdroj: EMLER, Josef: *Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých*. II. díl. Praha 1872, s. 357.

Vývoj měny v českých zemích (kromě výskytu keltských a antických mincí) můžeme rozdělit do těchto období:

- **období denárové a brakteátové měny (pol. 10. stol. – 1300)** – denáry prokazatelně razil Boleslav I. Do mincovní reformy Břetislava I. v roce 1050 byly denáry tzv. velkého střížku (18–20 mm, více než 1 g), od roku 1050 až do cca 1217 malého střížku (16 mm, méně než 1 g). Kolem roku 1210 se v Čechách přechází na ražbu brakteátů, zavedenou Přemyslem Otakarem I., na Moravě se denáry razí až do pol. 13. století. Brakteát byl stříbrnou jednostrannou mincí knoflíkovitého tvaru z velmi tenkého střížku (až 40 mm, cca 1 g, ryzost 0,920–0,970), raženou do roku 1300.
- **období grošové měny (1300–1574)** – reformou Václava II. byl od roku 1300 zaveden pražský groš (stříbrná mince, mezi 3,5–3,7 g, Av.: česká koruna, Rv.: český lev). Byl ražen v Kutné Hoře, za husitství i v Praze, po roce 1526 i v Jáchymově. Postupně klesala jak jeho váha, tak i ryzost. Ražbu groše ukončil v roce 1547 Ferdinand I., kdy ji vystřídal stříbrný tolar. Současně byly od roku 1325 Janem Lucemburským raženy zlaté florény.

Obrázek 38: Pražský groš, Jan Lucemburský, mincovna Kutná Hora.

Zdroj: Slezské zemské muzeum, Numizmatické pracoviště, Pozůstalost F. Papouška, př. č. 66/1966.

- **období tolarové měny (1519–1750)** – toлары začal razit od roku 1519 v soukromé mincovně v Jáchymově hrabě Šlik, kterou pak v roce 1528 převzali Habsburkové. V roce 1547 se tolarová soustava konstitovala jako základ měny (1 tolar = 2 groše = 210 bílých penízů = 420 malých penízů). Tolar byl dvoustrannou stříbrnou mincí (cca 40 mm, 28,93 g). Na aversu zpravidla zobrazoval vydavatele, na reversu heraldickou symboliku. V roce 1561 byla zavedena zlatníková měna (stříbrný zlatník = 60 krejcarů), ale v roce 1573 došlo k návratu k tolarové měně. Za stavovského povstání byla přijata říšská krejcarová soustava (1 tolar = 150 krejcarů). Po tzv. kaládě dne 28. 12. 1623 se výchozí jednotkou stala vídeňská hřivna (281 g) a celou měnovou soustavu pak tvořil tolar, díly tolarů a drobná mince (3-, 1- a ½ krejcaru). Od roku 1692 platil poměr 1 tolar = 120 krejcarů.

Obrázek 39: Tolar Karla I. z Lichtenštejna z roku 1614.

Zdroj: Slezské zemské muzeum, Numizmatické pracoviště, inv. č. I/96.

- **období konvenční měny (1750–1857)** – tento název je odvozen od konvence, jelikož kromě Rakouska používalo stejnou měnu i Bavorsko a později také další německé státy. Základem této měny byla kolínská marka (233,8 g), z níž se razilo 10 tolarů, které představovaly současně 20 zlatníků (1 zlatý = 60 krejcarů, tj. 1 tolar = 2 zlaté = 120 krejcarů).

Od roku 1762 byly do oběhu zavedeny peněžní poukázky, tzv. bankocetle, v hodnotě 5, 10, 25 a 100 zlatých, které postupně ztrácely jakékoliv krytí. Po státním bankrotu (1811) byla zavedena tzv. vídeňská měna (W.W.). Došlo k vyrovnání inflačních bankocetlí státem výměnou na nové „šajny“ redukcí hodnoty na jednu pětinu (tj. na 20 %).

- **období rakouské a korunové (1857–1918)** – zavedení této měny předcházelo podepsání mincovní smlouvy s Německým celním spolkem, která spojovala emisi mincí na principu tzv. celní libry (0,500 g) s jihoněmeckými státy. Z této peněžní jednotky se razilo 45 nových rakouských zlatých dělených na 100 krejcarů (100 zl. rakouského čísla = 95 zl. konvenční měny). V roce 1892 došlo k zavedení korunové měny, založené na zlatém standardu. Jednotkou se stal 1 kg zlata (0,900 zlata + 0,100 mědi), z toho bylo raženo 2952 korun (K). Nižší nominály (5 K, 2 K, 1 K) byly raženy ze stříbra a drobné mince z niklu a bronzu.
- **období československé měny (1919–1993)** – v únoru 1919 došlo k uzavření státních hranic s Rakouskem a prozatímnímu okolkování původních bankovek. Označení 1 K bylo změněno na 1 Kč. První papírová platidla nové československé měny byla vydána až v září 1919 (bankovky, státovky). Od roku 1921 byly raženy kovové mince (20- a 50haléře, v roce 1922 pak koruna) v mincovně v Kremnici. Za války se stala v Protektorátu základní jednotkou říšská marka (1 RM = 10 K). V roce 1945 byla opět vytvořena jednotná měna, jejímž základem se stala koruna československá (Kčs)..
- **období české měny (od roku 1993)** – v souvislosti se vznikem České republiky dne 1. ledna 1993 došlo k měnové odluce mezi ČR a SR.

DALŠÍ ZDROJE

- Prezentace ke kapitole
- Doporučená literatura:
  1. HÁSKOVÁ, Jarmila: *Pražské groše (1300–1526)*. Praha 1991.
  2. HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1997.
  3. MAREČKOVÁ, Marie: *Přehled pomocných věd historických*. Brno 2000.
  4. NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, Emanuela: *Základy numismatiky*. Praha 1975.
  5. NOVOTNÝ, Vlastislav – KLIM, Martin: *Papírová platidla ČSR 1918–1993, ČR a SR 1993–2014*. Hodonín 2014.
  6. PETRÁŇ, Zdeněk – RADOMĚŘSKÝ, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie české, moravské a slezské numismatiky*. Praha 2001.
  7. POŠVÁŘ, Jaroslav: *Měna v českých zemích (od 10. do poč. 20. století)*. Opava 1962.

8. SEJBAL, Jiří: *Základy peněžního vývoje*. Brno 1997.
9. SÉM, Julius: *Papírové peníze na území Československa 1762–1975*. Hradec Králové 1977.
10. SKALSKÝ, Gustav: *Stručný přehled vývoje českého mincovnictví*. Praha 1937.
11. SPÁČIL, Bedřich: *Česká měna od dávné minulosti k dnešku*. Praha 1973.
12. STANĚK, Jaroslav – BAJER, Jan: *Peníze v českých zemích*. Praha 1995.
13. VOREL, Petr: *Od pražského groše ke koruně české*. Praha 2000.

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Charakterizujte mincovní právo.
2. Co to byl pražský groš?
3. Kde se v českých zemích nacházely nejstarší mincovny?
4. Co to byly bankocetle?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Prostudováním této kapitoly student získal základní znalosti o problematice české numizmatiky v evropském kontextu. Tato část studijního textu poskytla čtenáři nejen informace o vývoji této vědecké disciplíny a jejích základních pojmech, ale také přehled mincovnictví českých zemí od jeho počátků v 10. století až do současnosti.

ODPOVĚDI

Ad. 1. Mincovní právo bylo výhradním právem panovníka razit mince, které zahrnovalo také právo kontroly nad jejich jakostí, oběhem a exportem, a také importem cizí měny. Okolnosti emise mincí byly předepsány panovnickými mincovními řády.

Ad. 2. Pražský groš byla stříbrná mince zavedená do oběhu od roku 1300 reformou Václava II. Na aversu se nacházela česká koruna, zatímco na reversu český lev.

Ad. 3. První mincovny byly zřízeny v 10. století v Praze na Vyšehradě, v Malíně a na Libici.

Ad. 4. Bankocetle byly peněžní poukázky, které byly do oběhu zavedeny od roku 1762.